С. НОВИК

ПОЛЇТИЧНІ ПАРТІЇ УГОРЩИНИ

Накладом „Вістника полїтики, лїтератури й життя“
ВІДЕНЬ, 1918.
З друкарнї Адольфа Гольцгавзена.

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
John and Mary A. Yaremko Foundation

https://archive.org/details/poltychnipartiuh00novy

Оглядаючись в історії розвитку політичного життя на Угорщині, насамперед треба підкреслити замітний факт, що Мадяри мають цілий ряд дуже визначних своїх політиків, а то від початків нового правлїння, себто від 1790 року, тимчасом в Австрії таких діячів, ідеольоґія яких тривала би й після їх смерти, нема зовсїм. На Угорщині є з найбільш знаних також і заграницею напр. Сейченї, Єтвеш, Кошут, Деак, Тіса, а тут — один Метернїх та й кінець. Австрійські Нїмці виказують велику убогість на таких провідників, система або ідеї котрих пережили-б їх активну політичну діяльність. Ідеї для правлїння держави подавали в Австрії понайбільше Чехи: Паляцький, Ріґер, Масарик. З Поляків повиходили бодай енерґічні люде, що розуміли ся на приказах, як от Дунаєвський, Баденї, або бодай на репрезентаціях, як Ґолуховський. Політики нїмецької народности, які сяк-так виринули понад міру середности, були не австрійські Нїмцї, але імпортовані з великої Нїмеччини: Байст, Шефле.

Без пересолення можна твердити, що Угорщина під отсим оглядом перевищає значно Австрію і то не зважаючи на прикрі обставини Угрів. Відомо, що Угорщина трактувалась Австрією від XVI ст. аж до 1867 року так, якби вона була простим коронним краєм, а не злученою персоналїзмом окремою державою. Наслїдком сеї політики, до чого не мало причинили ся й обставини та слїди турецького володїння і вічних революцій від Бетлена аж до Раковція II-го, — Угорщина розвивала ся під господарським оглядом дуже слабо, а під оглядом культурним ще мізернїйше так, що про властивий розвиток угорської держави може бути мова хиба від новоконституційних часів, себто від 1867 року. До сеї пори була Угорщина майже пусткою в порівнанню до розвитку

1*

в тих самих напрямах Австрії. Виринає отже мимовільне питаннє, яке ставив собі вже певне не один посторонній обсерватор: якжеж могла устояти ся така Угорщина, слаба, нерозвинена в минувшині, а ще до того з меншістю Мадярів проти немадярських елементів в новійший добі? В чім є сила Мадярів?

На се питаннє можна достаточно ясно відповісти трьома словами: ґеоґрафія, народний характер і державні закони.

Мадяри живуть в самій середині басейна Дунаю—Тиси, в родючім степі та на підгірях, тимчасом т. зв. немадярські народности заселюють гірський вінець Карпатів, де климат та ґрунт не сприяють господарському розвиткови й нагромадження основи всякої культури—маєтку. Ріки та природні й комунікаційні дороги ведуть всї з Карпат до мадярської низини й тїсно вяжуть усякі інтереси немадярських елементів з пануючим мадярським народом. Перші попросту ізза щоденного хлїба здані на останнїх.

Але само ґеоґрафічне положеннє не дає ще доволї ясної відповіди на частину питання: як могла Угорщина устояти ся, не зважаючи на свою господарську й культурну слабість супроти Австрії? Як могла вона удержатись, не зважаючи на всякі обєдинительні змагання, все-таки чинником одної ранґи з Австрією?

Причиною сього явища рішучо є велике вишколеннє Мадярів в полїтицї. І се не припадкова річ, бо виросло се з самої вдачі Мадярів, вишколених від тисячи лїт в своїм життю кінно-номадуючої цїхи. Бо звісно, що полїтичний устрій ще кочуючих Мадярів виробив ся на підвалинах строгої субординації всїх одиниць одному верховодцеви, що потім дало тривку основу для вироблення полїтичної школи конституційного краю Арпадів, отже зовсїм противно до укладу полїтичного життя Українцїв, де основою порядків і полїтичного життя була воля самого хлїборобського народу, виявлена в своїх вічах та всяких перегородинах монархічної власти.

Кочуючі-ж народи, звісно, все мають саме ізза їх воєнного субординаційного устрою більше почуття до розвитку й поступу політичних інституцій, ніж ратаї-хлібороби. Перші — то централісти, як напр. Москалї, Татари, Мадяри, Турки, Манджу, а в старім Мексіко Ацтеки; другі — то децентралісти: Українцї, паннонські Славяне, балканські Славяне, Китайцї й Толтеки. Але виробленню великого політичного вишколення могли послужити нам названі народи головно з тої причини, що всюди в них зливали ся рівночасно два орґанічні елементи для витворення могутньої держави: саме вишколені у воєнних ділах кочевики споріднились з ратаями-хліборобами. Кождий з сих двох противних елементів сам у собі слабий для витворення та удержання здорової державности: вироблені держави самих кочуючих Гуннів, Аварів пропали скоренько без сліду, також сама держава Турків виперає ся і завмирає таки на наших очах; вироблені держави самих-же орачів були також не тривкі й розбивали ся скоренько: Українцї упали перед змонголїзованими Москалями, балканські Славяне лягли перед туранськими Болгарами, пізнїйше перед самими Турками, паннонські Славяне улягли перед туранськими Мадярами. Але приклад Москалїв, Турків, Манджуїв та Ацтеків, а особливо Болгарів і Мадярів дає нам саме найсильнїйший доказ того, що міцна держава може виробити ся лише там, де кочуючі, політично міцні елементи зливають ся з хліборобами, міцними в господарцї.

Одначе найяркійшим прикладом служать саме Мадяри, де отсьому політично-верховодному вишколенню дуже сприяли й природні-ґеоґрафічні обставини, а відтак заведенне західньої культури. Бо обставина, що від 9-го столїття аж до сьогодня велика сила Славян злилась з Мадярами, попросту змадяризувалась, доказом чого є мадярська мова, полева господарка й численні назвища мадярських селищ і родин,— дала тривку основу до господарського розвитку Мадярям, які нїчого такого до X віку не знали. На сїй-же славянській господарській основі легко було вже їм і політично розвиватись.

Король св. Стефан переніс буцім-то західну культуру з Німеччини на Угорщину, та все-таки тут були вже готові славянські рямки і то не лише господарські, в які тільки треба було розмістити новопришельців Мадярів. А король Стефан був у сім ділї справедливим майстром, ба—мистцем. Його дружина та придворна рада — як політична, так і церковна — складала ся після мадярської історіоґрафії з самих Німців, які дійсно мали верховну власть в новій Угорщині Стефана, і які принесли сюди й німецький політичний устрій і церковні орґанізації латинської церкви. Та все-таки поділена на німецький лад Угорщина на так зв. комітати має такі складові назви аж до сьогодня: латинський comes по мадярські ішпан, тепер фев-ішпан, і ал-ішпан (то є над — і піджупан), сам comitatus: междьа, междье, медье; назви політичних властей rex: кіраль, palatinus: надор-ішпан, tavernicus: тарнок, iudex curiae: удворнок; угорська громада часів Стефана складала ся лише з двох елементів: сабад і солґа, т. є. свобідні й слуги. Значить, цілий політичний устрій мадярської держави від короля до слуги носить славянські назви! Між ними є одинока памятка також і безпосереднього українського впливу: придверні слуги (janitores) королївського двора називали ся саме орос-ами аж до XV-го віку, навіть і тоді, коли отсї придверники по мові й народности вже давно не були Русинами; орос же тільки, що Русин. Король Стефан розумів знаменито примінювати нові порядки до готових вже старих, найдених Мадярами в Панноніі, переповненій Славянами.

Ось і церковний устрій, ба й самі початки християнства вяжуть ся після мадярської науки виключно з латинською церквою. Безперечна річ, бо виказали її такі славісти, як Яґіч, Ашбот і Мелїх, що головна струя християнїзації Мадярів йшла через західнославянських Славян (предків нинїшнїх Словінців), а через се головна частина християнської термінольоґії в мадярській мові рішуче славянська, походить отже з латинського обряду; але рівночасно й всї ті славісти признають, що крім сього є в тій термінольоґії дещо й такого,

що не може вже походити з чого иншого, як тільки з східнього обряду, значить від православних Славян, напр. барат (монах), сомбат (субота), карачонь (корочун, різдво), керест (хрест) і такі инші. При таких обставинах, при зливі славянських елементів з Мадярами нема нічого дивного в тім, що Стефан закладає грецький манастир для Василіянок у Веспремвелді, скидає свого противника Ахтуна з верховодства східньої церкви мароської, в полудневій Угорщині, закладає гостинницю для Мадярів в Царгороді, що його шостий наслідник, св. Володислав (Ласлов) забороняє удержаннє посту після римського звичаю, а домагаєть ся східнього, як Мадярам „здавна привиклого й ліпшого над латинським“; а в тім ще, що нинїшні греко-католики Мадяри вибороли собі власне мадярське епископство в Гайдудорогі, вже нічогосінького нема дивного, бо історія Арпадової Угорщини аж до 14-го століття показує нам масами памятки колишньої мадярської церкви східнього обряду (головно в Семигороді і в сумежній Потисї), який й до сьогодня називаєть ся загально по мадярськи ó-hit, себто стара віра, супроти новійшої католицької.

Отже бачимо, в самих вже початках укладу полїтичного життя Мадярів мали Славяне свій мимовільний вплив; отже можна й те сказати, що у виробленню полїтичного вишколення брали участь і Славяне, певне вже й змадярщені. В дїйсности так і було: давня угорська історія повна всяких Богомерів, Володиславів, Собіславів, Довж і таких инших славянських назв поміж самими чільнїйшими Мадярами-маґнатами. По найбільшій части являють ся вони корінними Мадярами, отже й мовою були такими, бо саме дворянство вже само собою притягало й на Мадярів перероблювало всякі чужі, маєтково заможні або військові елементи; мадярський історик А. Komàromy напр. зовсїм слушно доказав, що предок нинїшнього керманича угорської полїтики гр. Тіси був nobilis Tiza, genere Ruthenus. Але є притім і такі памятки, після яких являють ся мадярські дворяне в своїм питомім характері, як напр. Федор nobilis Ruthenus в ре-

єстрі судів вародинських коло 1230 р. (писаний тут у формі Chedwr).

Ми трохи ширше обяснили справу угорських комітатів, то є междь, щоб зрозуміти старовинність і силу політичного вишколення Мадярів. Бо отсї комітати служили Мадярам не тільки підвалиною їх військової й адміністраційної орґанізації, але були вони заразом і школою політичних наук та цїлої мадярської політики через 900 лїт, яка й до сьогоднї спирається на автономній шляхетській вар-междї або комітатї та її виплодї соймі шляхтичів, що стояв на основі status et ordines. Вармедье походить від вар = замок, кріпость і междя = область кругом замку; живучі під проводом одного жупана—ішпана (comes) шляхтичі становили уряд і управу цїлої междї (comitatus).

Отсей угорський сойм мав у собі завсїди усякі дворянські елементи, Мадярів і не-Мадярів, які уважали ся та й самі себе уважали Мадярами, бо без огляду на ріжницю своєї народности єднали їх в се понятте права та шляхецтво так, що напр. син румунського воєводи в Мармороші, Драґ, став верховодником цїлої околицї під назвищем Dràgfi (себто Драґович), а син Волоха Сібіняна Янка міг стати навіть королем, і то найславнїйшим на цїлу Угорщину, під іменем Матяша Корвіна. Не одного то доброго політика дістала Угорщина з сих Мадярів і не-Мадярів маґнатів: пригадуємо тільки Серба Текелїя і Словака Кошута.

Всї сї політики вишколювались в автономних соймиках междь—комітатів, через котрі йшло правлїннє цїлого краю, а з вишколення скористались потім на державних соймах. Тому то Мадяри мали протягом своєї тисячилїтньої державности завсїди цїлий ряд знаменитих політиків-провідників, за плечима котрих постійно стояв цїлий штаб вишколених талантів, які завсїди безперервно утримали свою певноозначену безпрогалинну політичну опінїю, що основувала ся на переданнях. Се та точка, якої в Австрії нїколи не бувало, бо тут недоставало їй

попередньої школи: автономної вармежди й її плоду, шляхетського сойму. Навпаки-ж в Австрії система правління, яка спочивала на платних урядниках, виплодила вже геть давно те, чого в Угорщині зовсім нема, або є ще в зародках: муштрований військовоофіцерський штаб та привикле до праці урядництво, яке підростало на своїх переданнях *).

Угорщина, будучи зза тісної політичної злуки під впливом Австрії, набирала від неї або через неї завсіди певних течій розвитку, отже мусимо завше брати під увагу австрійські відносини та порівнювати їх з угорськими, щоб зрозуміти сї останні.

Що в Австрії від Метернїха нема вже давно політика ширшого закрою, головною причиною сього є понайбільше обставина, що державних мужів заставляє австрійська політика братись до далеко тяжших проблем, ніж угорська Мадярів. Сї проблеми можна злучити в такі три точки: питаннє народности, церкви й господарське питаннє.

Вже й побіжне порівнаннє ясно показує обсерваторови, що в Австрії супроти німецького елементу не-німецька людність грає далеко важнійшу ролю і в скількости і в якости, ніж супроти Мадярів не-мадярські народности. Отсю несприяючу пропорцію роблять ще яркійшою засоби власти неніїмецьких елементів, які їм запевнює автономія коронних країв. В Австрії щодо центрального правління першим підчиненим йому чинником адміністрації є коронні краї, отже досить великі области землї, числом 14; на Угорщині-ж противно: першим підчиненим кермі адміністраційним чинником є досить маленькі кусники простору, вар-межді, число котрих (навіть без Хорватії) виносить аж 63. Сьому можуть завдячити Мадяри, що в такій маленькій адміністраційній одиниці не може бути й слова про те, щоб верховність Мадярщини хочби й в одиноких випадках була загрожена немадярським елементом. Непознайомлені з справою чужинці не раз і не

*) Дуже інтересну розвідку написав на сю тему відомий угорський соціольоґ Роберт Браун в 1917-ім річн. Huszadik Század (Двадцятий Вік), місячнім органі Соціольоґічного Угорського Товариства, провідні думки якого тут передаємо.

два дивують ся над тим, як то можливо, що 5—10 процентова меншість Мадярщини в словацькій вар-междї Ораві або в такоїж процентовости румунській вар-междї Гуняд панує над 90% Словаками чи то Волохами? В Чехії двомілїонова меншість нїмецького елементу мусить уступати Чехам саме із за величини адмінїстраційного простору, а в Угорщинї дрібна меншість Мадярів панує над величезною більшістю саме із за невеликости вар-междь. Невідрадним для Австрії є також і те, що коли немадярські народности на Угорщинї не можуть собі найти спільних гасел нї що до походження, нї що до віроісповідання, то в Австрії напр. гасло славянського католицизму гуртує найбільшу частину гетероґенних після народности елементів, гомоґенних в католицизмі. На се був уже неодин приклад в минувшинї. Недостача спільного гасла немадярських народностей улекшує пануваннє над ними Мадярам, натомісць істнуюча така спільність австрійських народностей утрудняє завелике пануваннє над ними віденського правительства.

Понайбільше в кождій державі вірність державности, Staatstreue, покриваєть ся з вірністю до народности, з т. зв. Volkstreue. Де вони обидві не гармонїзують з собою, може одна побідити, може й друга. Такий карамболь між ними можливий в Австрії, в кождім короннім краю, навіть у австрійських Нїмців, аджеж Австрія нераз уже провадила війну з нїмецькими державами. Противно, на Угорщинї щодо мадярського елементу, навіть і теоретично неможливий такий карамболь, аджеж иншого краю з мадярською мовою нїде на світї нема. Тому-то мадярськість є зовсїм ідентичною з угорською державно-горожанською вірністю і є заразом далеко тривкійшою основою державної вірности, нїж австро-нїмецькість в Австрії. Нїмцї Австрії добре знають, що їх доля рішить ся не в Австрії, отже в разї потреби все готові зректи ся панування та злучити ся з рештою нїмецького світа. Се прибільшує тенденцію розкладу та партикуляризму, наслїдком чого є їх почування, що їх інтереси не вяжуть ся тїсно з дальшим істнуваннєм монархії. Вони волїють бути Нїмцями нїж Австрійцями. На Угорщи-

ні-ж навпаки: Мадяри не мають чого шукати поза монархією, а се удержує в них почуттє єдности. А ся єдність простягаєть ся навіть і на Німців Угорщини, які зза ґеоґрафічних обставин ніяк не можуть вступити в державно-правну злуку з Reichsdeutsch-ами. Се дає зрозуміти явище, чому угорські Німці тримають завсіди з провідним елементом Угорщини, себто з шляхтою в політиці й чому німецька опінія уступчивійша супроти Мадярів ніж Чехів з одного боку, а з другого, чому політика Мадярів уступчивійша супроти своїх Німців, ніж супроти якої будь иншої немадярської народности. Чехи також мають більш-менш умотивоване право на сумежних їм угорських Словаків, коли берем справу тільки односторонно, себто на підставі мови. Бо вже як подивимось і на другий бік медалї, себто на почуттє державно-горожанської вірности й культури, тодї не можна зовсїм оправданою уважати їх забаганку, бо Словаки почувають ся близше до Мадярщини ніж до Чехії, а культура в них, особливо господарська й горожанська, рішуче мадярська. Аджеж вони ліпше виживляють ся вдома ніж в нетак родючій Чехії!

Велика ріжниця є й в точці католицької церкви. В Австрії латинська віра має величезну політичну власть, на Угорщині-ж вона є тільки primus inter pares. Тут визначне число та велика політична значність не-католиків ділали завсіди усмиряючо на змагання до переваги католицизму, з другого-ж боку й сама угорська держава ухиляла ся по можливости від усяких провокацій.

До отсих двох проблєм, до питання народности й церкви, прилучаєть ся яко третя в Австрії ще й боротьба громадянських кляс, які в Австрії досить сильно дають ся в знаки обопільно: шляхта, міщанство, індустрійний пролєтаріят, ґросбавери, кляйнбавери і т. ин. На Угорщині такої діференціяції поодиноких кляс зовсїм нема. Поки-що є з сих явищ тільки їх зародки — rudimenta. Аґрарні інтереси угорської шляхти та її панування є настільки кріпким, що супроти неї ніхто не ставить явно ніякої зорґанізованої сили. Навіть Жиди, отже власники цілої торговлї та фінансів на Угор-

2*

щині, стають поволї аґраріями та йдуть рівнобіжно з історичними клясами давнього февдалїзму, рука в руку з ними: 25% великої посїлости (зн. понад 1000 морґів) цїлого краю є в жидівських руках, а потомки давнїх залїзних рицарів-графів сидять тепер в дирекціях великих банків.

Австрійські Чехи та Поляки мають всї верстви суспільности: шляхту, середнє дворянство, буржуазію, промислових робітників, великоземельних й малоземельних власників; Італїйцї мають з виїмкою одної шляхти всї отсї верстви; Словінцї також. Найгірше стоять під сим оглядом Українцї та Волохи.

Навпаки, на Угорщинї й самі Мадяри не мають таких ріжнобарвних суспільних верств, не то щоб їх мали немадярські народности. Обставини на Угорщинї склали ся так, що инші національности (Волохи, Словаки, Нїмцї, Русини) зовсїм не мають нї слїду якої будь суспільної діференціяції: всї вони слабо розвинені хлїбороби, пастухи, з дуже маленькою освітою та господарською культурою. Всї вони люде одної й тої самої верстви. Наскільки слабі отсї народности Угорщини, можемо переконати ся про се найлекше тодї, коли порівняємо культуру найслабшої числом душ австрійської народности, себто Словінцїв, з культурою найсильнїйшої угорської народности, т. є. Волохів. Звісна саме річ, що й під господарським і духово-культурним оглядом, і щодо свого числа Волохи ведуть на Угорщинї поміж усїма немадярськими народностями перед. Отже порівнаннє дає нам такі яркі числа:

Число Волохів Угорщини 2,948.186, Словінцїв же Австрії виносить 1,252.940.

Слухачі унїверситету р. 1913, II. семестер: 44 Волохів, 375 Словінцїв.

Слухачі полїтехники р. 1913, II. семестер: 54 Волохів, 141 Словінцїв.

Число середнїх шкіл словінських: 1, слов.-нїмецьких 7, разом 8.

Число середнїх шкіл волоських: 3 восьмиклясові, 2 чотироклясові, волос-мадярські 2, разом 7.

Ученики середнїх шкіл: Волохи 4.164, Словінцї 3.827.

Число елементарних шкіл: волоські 2.257, з 227.234 уч.
словінські 995, з 167.915 уч.

Часописи (1913 р.) волоські 39, словінські 101.

Щоденні газети (1914) волоські 2, словінські 5.

Число грамотних (1910) Волохів 830.809, себто 28% всеї людности.

Число грамотних (1910) Словінцїв 952.234, себто 76% всеї людности.

Словінцї мають культурне товариство з 80.000 членами, якого не можуть виказати не тільки угорські Волохи, але й самі Мадяри. Полїтичне партійне життє угорських Волохів находить ся в ембріональнім станї, ізза внутрішньої їх слабости, про більше партій як одна й мови не може бути, тому то й число їх репрезентації в парляментї виносить ледви 4 членів. Натомісць у Словінцїв є дві великі горожанські партії: лїберали та католики. Соціялїзм у Словінцїв слабий, але рішуче сильнїйший нїж в угорських Волохів, які мають всього на всього одиноку газетку (тижневик), підтриману партією самих Мадярів-соціялїстів; натомісць Словінцї мали 1914 р. одну соціялїстичну щоденну газету, одну добре редаґовану наукову часопись, 13 фахових газет. В рільництві, ремісництві, торговлї стоять Словінцї високо. Волохи-ж Угорщини живуть ще й до сьогодня в старосвітській первісности, з виїмком фінансів (банки).

Отже виходить, що найслабша австрійська народність представляє, абсолютно беручи, далеко більшу вагу нїж найсильнїйша угорська.

Коли культурні відносини Волохів, найсильнїйшої числом народности на Угорщинї такі, то що можна-б сказати про найслабших Русинів? Полїтичної партії там зовсїм нема, парляментарні заступники їх Мадяри та Жиди; газету мають одиноку (та й сю видає правительство); господарських грошевих або просвітних інституцій зовсїм нема, орґанїзації (крім церкви) взагалї нема, шкіл своїх, навіть елементарних, майже нема: на все се вони занадто бідні. Хочби й хотїли

дещо з сього мати, не мають до їх осягнення ніякої сили. Коли з Волохів найшло ся на державній службі 135 таких, що себе виявяли при конскрипції за таких, що говорять волоською мовою, 137 таких на вермеждьській, 91 таких-же на міській службі, то з Русинів виявляєть ся Русином на державній службі 1 (Arad), на вермезькій 2 та один диюрнист в Шариші (один сільський нотарь, один окружний суддя), а крім них ще 4 адвокати. Решта почуваєть ся щодо мови Мадярами, а то цілковито оправдано, бо українську мову знають дуже слабо, або й зовсім ні, по мадярськи-ж вміють докладно. На Угорщині нема тої галицької дивовини, яка виявляєть ся в москвофільстві Українців, що не знають зовсім московської мови.

Що напр. до народніх шкіл, не буде без інтересу подати ось які цифри: народніх шкіл є на Угорщині (без Хорватії) 13.026 з мадярською викладовою мовою, 3504 з немадярською З сих останніх волоські 2301, німецькі 436, словацькі 418, сербські 269, українські 61. З усіх учеників

волоської	народн.	(225.985)	научало ся	в матерній	мові	168.615
німецької	„	(235.754)	„	„	„	45.728
словацької	„	(256.842)	„	„	„	47.415
сербської	„	(45.942)	„	„	„	38.549
української	„	(43.949)	„	„	„	4.170
хорватської	„	(22.089)	„	„	„	53

(Українською властиво не можемо отсеї молодіжи назвати, бо про українство не має вона ні найменшого поняття).

При таких обставинах легко можна зрозуміти велику ріжницю в культурних, господарських і політичних відносинах поміж народностями Австрії й народностями Угорщини. Що Мадяри мають таку перемагаючу силу над немадярами, сьому винна примітивність розвитку сих останніх.

Так отже на Угорщині кожда верства суспільности стоїть під проводом консервативного дворянства, отже історичних кляс, і се надає головну ціху угорському політичному життю. Хоч в новійших часах вступили на арену й инші

верстви, все-таки провід історичної шляхти безперечний. Від тисячилітнього проводу походить визначне політичне почутте шляхти, яке основуєть ся й до сьогодня на довговіковій практиці багатьох поколінь. Се-ж дає шляхті таки й багато вигоди. В Австрії політичної опінії нема, натомісць в Угорщині саме через таке вихованнє шляхти вона така велика, що хочби й яка політична подія трапила ся вдома або за границею, на Угорщині вироблюєть ся зараз рішуча опінія.

Другим могутнім чинником політичної орґанізації на Угорщині є католицька церква. Особливо від 90-их років минулого століття зорґанізувала вона досить сильну партію, т. зв. людову, але є се виплодом тільки змагань низшого духовенства. Вище духовенство участи в тім не бере, бо йде по одній дорозі з історичною шляхтою, а то з трьох причин. Одно, що поміж достойниками латинської церкви повно мадярських маґнатів (Майлат, Зічі, Сейченї і т. д.), які проводять природно шляхетську політику; друге, що латинська церква була завсїди тільки primus inter pares, бо кальвінська і лютеранська церква має також своїх маґнатів-заступників споміж Мадярів, які переважають і контролюють надмірности латинської; третє, що вище духовенство занадто багате маєтками та грішми, щоб бути незалежним від правительства, від якого й достає достойництво своє та величезні маєтки. А ся обставина ділає досить депримуючо на співучасть великих достойників у політиці. Не вміючи з сеї причини робити опозицію правительству, та боючись секуляризації маєтків церковних через демократію, тримають вони завсїгди з консервативною шляхтою й засїдають завсїди на лавах правиці, і тому не мають такого великого політичного значіння, як в Австрії. Напр. ціха австрійського клерікалізму — вже ізза більшого круга виборчого права — рішуче демократична, тимчасом на Угорщині хлїбороби доставляють тільки маси для виборів, засади вже не від них походять так, що на поведінку політичних партій не впливають майже ніякісінько. Ось напр. в Австрії поміж політичними партіями є лиш одинока соціялдемократична такою,

в якій згорнулись і гетероґенні народности, та й се довело до крізи; кожда з инших партій обіймає лише по одній з народностей. Отже виходить, що почуттє народности є там найсильнійшим елементом, який відокремлює. Тимчасом на Угорщині партія праці обіймає всілякі народности так само, як і людова партія.

Причиною сього явища є обставина, що на Угорщині клясове розчленованнє не так розвите, як в Австрії, тому-ж і політичні партії далеко одностайнійші ніж тут. Се все-ж походить почасти з одностійної мадярської культури, сильнійшої над котрою будь з народностей чужих, яка для кождого угорського горожанина є обовязуючою, почасти-ж з духу виборчого права й вармеждської адміністрації, які не дають можности зорґанізувати ся на основі народности. З сеї причини наслідує історичну шляхту й мійське горожанство та признає провідну її ролю. Напр. такий Векерле або Влашіч, хоч вони є міщухами, пересякли через мадярську культуру таким шляхетським духом, що почувають себе членами історичних кляс так само, як напр. Андраші або ново-уграфований Тіса. Деяку клясову супротилежність можна добачувати хиба між аристократією та малою шляхтою (звана джентрі), типічним представником якої був Юлій Юшт: куруцські давні традиції, ідея мадярської народности та поступовий лібералізм в повній ґармонії в одній особі!

Само собою розуміє ся, що угорська аристократія, яка стоїть на основі історичних прав, дуже співчувала Польщі, вже хоч-би ізза тих зовнішніх лучників і звязків, які вязали колись Польщу з Угорщиною, та із за багатьох подібностей сих двох шляхетських держав у внутрішніх укладах. Тому-то можна приписати велику популярність всякої польської справи серед Мадярів, які зрештою з незнання їх мови та обставин не можуть собі докладно відповісти на питаннє: чому то „Wenger, Polak—dwa bratanki?“. До всесвітньої війни не знали Мадяри орієнтувати ся докладно в тім братерстві так, що воно було властиво, лише так ска-

зати, ідеальне. Тим більше, бо Поляки розуміли вишукати дорогу до угорської опінії через мадярську пресу, в якій такий пан Домбровський багато аґітував і людей позасліплював. Але війна привела Мадярів в безпосередні зносини з Поляками, а се навчило вже їх зовсім чого иншого, чогось такого, що стояло далеко вже від давньої симпатії. Визначний діяч партії праці висловив ся перед нами ось як: „Деякі ознаки, що виринули підчас війни з боку Поляків, викликали побоюваннє перед партією праці, а то в такім напрямі: чи буде польський народ розпоряджати тими норовами, які піддержують державу та які дадуть йому можність того, щоб в межах своєї території міг спокійно розвивати ся без того, щоб не означати небезпеки для своїх сусідів? Чи не буде нова Польща вічним джерелом нерозвязливих питань і осередком таких аґітацій, які триматимуть її сусідів у вічній непевности й неспокою?“

Вже й загорілий братанок Поляків, „Budapesti Hirlap“, висловлюєть ся 4. VII. 1918 так, що „брат, не брат, але Полякам треба-б вже в голову раз всунути науку, що не Варшава є центром світу, і не для визволення Польщі розпочала ся нинїшня війна“. Ті Мадяри, що пізнали тепер Поляків у їх власнім краю, і пізнали їх не через книжки, газети та через польський гимн, як дотепер бувало — якого кожда мадярська дитина знає на память і то не від сьогодня! — але розпізнали їх з щоденних розмов з ними та з власних спостережень — се не полїтики, але прості жовнїри, офіцери резерви й ополчення, отже їх голос не так скоро розлетить ся по Угорщинї. А сей голос говорить ось як: „Де ми мали досї наші очі та розум? Як можна було нас з далечини та через наше невіжество так ошукати, що, мовляв, Поляки то дуже ретельний народ, Французи сходу, мученики московського варварства! Аджеж ми їх тепер наочно побачили й довідали ся, що нема на світї безхарактернїйшого, підлїйшого народу нїж Поляки, отсї середновічні лицарі, які ще й тепер тримають своїх підвласних в панщинї; безличні лицеміри, бо удають перед Европою російське

мученичество, а тимчасом загосподарювали ся на великім промислї й посілостях в Росії так, що вони є властиво панами, а не мучениками. Шахрайство, підкупність, безхарактерність одиниць, центріпетальний розклад в думанню, давне шляхетське пануванне в правлїнню — ось Польща! Багато з нас Мадярів розчарувалось навіки з тої улюбленности та симпатії, з якою обгортали ми Поляків від 1772 р. аж до нинї! Пережилости, паскуда та й годї!"

Ось так думає й говорить теперішня угорська інтелїґенція. Урядові полїтики — то знов инша річ. Мадярські полїтики нїколи не висунули носа поза кордон, особисто Поляків не знають, тільки так через шкло та з відомостей, підсуваних їм такими Домбровськими. Але що є й розумні, далекоглядні полїтики поміж ними, на се маємо не один доказ в мадярській публїцистицї, де нераз дуже докладно обговорюють ся польські справи, і то зовсїм не в польськім дусї. Але загалом можна сказати, що мадярська преса незорієнтована в польських справах, тому й дає місце так для польонофільських, як і для польоножерних статей одна й та сама газета, і то найвизначнїйші, як от вище вже згадана „Budapesti Hirlap", потім „Az Ujság"; рішуче виробленого становища не займає майже нїодна мадярська газета. Тому дуже на порі було-б, як-би Українцї наслїдували методу отих Домбровських і пускали по угорських газетах українські відомости, зглядно орієнтаційні статї, оперті на фактах, щоби Мадяри мали нагоду познайомити ся з сими темними їм справами через обосторонне освітленнє. Певно найдуть ся тодї в кождій партії приклонники української ідеї, коли не ґрупи, то бодай одиницї.

Щодо схарактеризування в подробицях угорських полїтичних партій — насамперед треба зазначити ярку ріжницю, яка дасть ся в знаки поміж великою та малою шляхтою в партійних поведїнках: ведені аристократами партії більше консервативні і менше приклонні до порвання державноправної злуки з Австрією та володїючим домом. А належить сюди не тільки партія працї, але й партія Андраші та Векерле.

Партія малої шляхти, до якої прилучили ся й заможнійші власники середніх посілостей, в Австрії т. зв. Großbauer — змагала від 1790 року безперервно, а від 1848 року дуже й визначно до відокремлення й незалежности від Австрії та до демократизації Угорщини. Тому й називаєть ся партією 48 року, або незалежною. Її орґаном є дуже популярна серед корінних Мадяр щоденна газета „Budapest". Не можна не добачити кальвінської або бодай ліберальної ціхи отсього сторонництва.

Велика, перед ведуча, партія, що числить в парляменті 229 членів, яка й сьогодні після упадку свого провідника Тіси в дійсности панує й перед веде, називаєть ся партія праці. Назву взяла собі з іронізовання з тої нагоди, коли перейняла управу краю від партії 48 р., яка панувала лише декілька літ (1904—1908) й домагала ся з великим шумом окремого угорського війська, окремого мита і т. д., а в дійсности не досягла нічогосінько з сих домагань. Партія праці — гаслом свого нововибраного назвища — поправді й працювала, розумієть ся, в старім курсі, бо є нічим иншим, як продовженнєм старої угодової партії Франца Деака з 1867 року, яка під назвою ліберальної партії істнувала від 1867 до 1905, а від 1908 до нині наново. Є се одинока в очах династії здатна до правління партія (regierungsfähige Partei), бо в головній засаді вона консервативна: основою її є те, що стоїть на непорушних підвалинах дуалізму. Угорський парлямент має 416 членів (та ще крім них 40 Хорватів), отже сама й собою переважає решту послів. Провідником партії був після Деака старий Кольоман Тіса, звичайний собі ходачковий шляхтич, по нім кілька разів Векерлє, а від 1908 року син Кольомана, вже аванзований на графа, Стефан Тіса.

Партія праці складаєть ся з більшости аристократії та з меншої половини малої шляхти, з урядників-карієристів і з тих, що природно прилучають ся до кождочасної власти. Є між останніми крім Мадярів також і Волохи, Словаки, двох Русинів та й всї Німці-Саксонці; але найбільше виріж-

нюють ся з споміж них заможні Жиди — великі власники, підприємці, фабриканти й банкири, понайбільше новоушляхотнені, як барони Гатвані, Вайс, Поппер, Ґредль і т. д. Також сюди прилучила ся морально або матеріяльно менше незалежна інтеліґенція немадярських народностей, так що напр. сьогодні на чолї католицької церкви стоять Словаки: прімас Чернох, епископ Прогаска й провідник лютеранської церкви Жилїнський; тут засїдає мітрополит неуніятської волоської церкви Манґра; сюди належать видатнїйші кальвинські епископи, як от Балтазар, Ґедулі й инші. Всї вони належать до партії працї, бо так можуть дуже легко вдоволяти свої найдальше йдучі забаганки й амбіції. Що після свого почуття велика маса мадярщини не належить до сеї партії, а до инших, показує дуже наглядно факт, що величезна більшість послів партії працї вибрана не з корінних Мадярів середини краю, але з гірських околиць заселених переважно Словаками, Нїмцями, Румунами Русинами і т. д. Отже партія представляє властиво не народню волю Мадярів, але — на око — немадярські народности, се вже звісно, якими то виборчими способами. Взагалї треба зазначити, що сильна привязаність сеї партії до дуалїзму мотивуєть ся скорше раціональністю нїж тим, що ідея злуки з Австрією була-б присерцевою справою та любленою її членами. Кождий полїтик партії працї переконаний про корисність дуалїзму, але останнїй властиво не гріє нїкого з Мадярів. Дуалїзм, не є гаслом партії працї, але радше точкою тяжкости й саме се та частина їх програми, яку при виборах старають ся завсїди сувати на дальший плян, попросту в кут, та нїяк не хвалять ся ним.

Орґанами партії є головно „Budapesti Hirlap“ (Будапештянські Новинки), властивий урядовий щоденник партії, потім „Az Ujság“ (Газета) з більших, далї „A Nap“ (День) та „8 órai Ujság“ (8 годинна газета) з бульварних. Типовим представником партії, але заразом і представником найконсервативнїйших елементів Угорщини є орґан Тіси, отсей „Budapesti Hirlap“. Істнує він вже від 40 лїт, і зазнав на Угор-

щині небувалої досї популярности й поваги, доки не перейшов 1908 р. з умірковано́ї лївиці до правиці. Читачами його були стотисячками аристократія, великі і середні власники земель, церковні особи всякого віроісповідання, наукові й артистичні круги та взагалї християнська суспільність, і була отся газета протягом 30 лїт провідницею не тільки полїтики корінних Мадярів, але й наукових, лїтературно-белетристичних питань, особливо питання новочасного правопису й історії та язикознавства. Була так знаменито редаґована, що мала звиш 100.000 передплатників. Скоро перейшла вона до партії Тіси, колишнього свого ворога, газета підупала раптом: $^3/_4$ часть передплатників звертали її нерозгорнутою так, що тепер істнує тільки через підмоги правительства й великих банків. Теперішні її читачі то самі урядники й церковні люди (католики найбільш), хоч редаґована й на далї добре. Популярність християнської суспільности перейняла від неї чисто жидівська газета „Pesti Hirlap“, бо перейняла від неї й основу популярности: незавелике братерство з Австрією, натомісць великий мадярський шовінїзм, і дуже добре знає сплїтати одночасно інтереси шляхти з інтересами Жидів. Майже кождий інтелїґент Жид є передплатником „Pesti Hirlapa“, але виписує її й цїла християнська інтелїґенція, отже великий загал, який не дуже дбає про лїтературний смак, щоб лиш читати гимни історичним клясам, так, що число абонентів і взагалї збуту виносить понад 250.000 примірників що дня. Як „Budapesti Hirlap“ сильно націоналїстична й зовсїм не кадить Жидам, власникам публичної тепер опінії на Угорщинї, так „Pesti Hirlap“ не виключає себе від заграничних ідей і є, попросту кажучи, штовханцем Жидів, щодо їх мадяризації, але рівночасно й кадить їм що дня та, висуваючи жидівську талановитість і поступовість на верх, бє по лиці спокійненько християнську суспільність, а вона — гарненько передплачує, бо з другого боку та сама „Pesti Hirlap“ удає загорілого Мадяра-шовінїста, шляхтича й незалежника від Австрії: се дві улюблені ідеї Мадярів! Чисто ґешефтярські засади! Розумієть ся, що обидві є великими бра-

танками Поляків, звісно, тільки історичних, але „Budapesti Hirlap“ є заразом і орґаном більше освічених антисемітів. А що вислугує антисемітів тільки в ряди годи то в иротиввагу йому саме тепер завязало ся християнське підприємство з уділованим капіталом 12 мілїонів корон, яке стараєть ся заложити велику газету християн — під проводом єзуїтів! Отже буде се клерикальний орґан, недостачу якого відчувано дуже, бо ціла мадярська преса є в жидівських руках, пишеть ся й редаґуєть ся Жидами, так що жидівських питань ніде не можна було досї обговорити прилюдно, бо нї одна з мадярських газет таких статей не допускала. А всеж є велика потреба такої дискусії, бо в души нї один Мадяр не любить Жидів, хоч і як братаєть ся з ними та хоч і як всунули ся вони в найвищі круги через масове ушляхетченнє правительством Жидів, або й через змаґнатизованнє. Каса партії праці зібрала багато грошей, а сих обильно доставляли за шляхецтво, за баронство галицькі пришельці, польські Жиди. Як думає мадярський мозок про жидівське питаннє, дуже добре схарактеризував се один з найкращих представників мадярського духа, славнозвісний письменник і полїтик (член таки партії праці) Коломан Міксат отсими словами: „Хто є антисемітом у нас? Той Мадяр, який понад міру й потребу ненавидить Жидів“. Значить, до деякої міри ненавидїти їх обовязаний кождий Мадяр! Слова Міксата стали таки й загальнозвісною приповідкою на Угорщинї.

Партії праці служить ще „Az Ujság“, яка є менше консервативною від „Budapesti Hirlapa“, хоч і належить до партії, але не є партійним орґаном, бо в деяких питаннях робить фронт навіть і самій партії; потому сюди треба причислити два нїмецькі орґани, „Pester Lloyd“ і „Neues Pester Journal“, які нїби-то яко півурядові газети мають представляти Угоршину перед заграницею й інформувати її. Розуміеть ся, що вони є вічними приклонниками кождочасної власти, чи лїберальної, чи то консервативної.

В діаґональнім противенстві до сеї партії стоїть партія графа Каролї, так звана 48-р., яка представляє улюблену

Мадярами думку відокремлення і незалежности від Австрії. Отже дуалізм вона відкидає, а основою господарської програми є самостійна митова область, самостійний народній банк, самостійне національне військо, а в закордонній політиці застереженнє вільної руки супроти Німеччини й найбільша опозиція до думки й углублення союзних з нею відносин. Щодо українського питання, — робить Каролї з незнайомости річей рівночасно противні собі кроки: був і є прихильником російської, а тепер української орієнтації, а заразом є й найгорячійшим приклонником польської ідеї так, що напр. відлучення Галичини від Австрії в користь Польщі домагаєть ся він далеко голоснійше ніж сам Андраші, найбільший протектор Поляків. Тимчасом варто зазначити, що анї Тіса, анї ціла його партія не обстоює інтересу Поляків, знаючи добре, що Німці не випустять Познанщини з рук, а Тіса йде тим самим шляхом, що Німці з Берліна, тож і відлученнє Галичини робить залежним від долї Познанщини, а поки-що тримаєть ся резервовано. Але коли обставини складуть ся так, що в партії праці не буде ніякої перепони для австро-польської розвязки, тодї-ж і політика Каролї не відріжнятиметь ся ні в чім від партії Тіси, хиба в тім, що Тіса не так голосно домагаєть ся відлучення Галачини. Бо в Угорщині загально панує думка, що з зменшуваннєм области Австрії рівночасно прибере більшої ваги Угорщина в рамах подвійної монархії. Партія Каролї числить в парляменті 19 членів, є між ними й декілька маґнатів, але духом партії кермує мала шляхта й заможнійші алфелдські середні землевласники так, що її ціхою є щиромадярське представництво демократичного напряму. Партія має співчуттє і в малій частині жидівських освічених шарів.

В окремій партії зґрупували ся бувші союзники почасти лїбералів-67-р., що не хотїли прилучити ся до пануючої партії, а почасти колишні союзники партії 48-р., яким їх власні домагання супроти Австрії здавали ся занадто гострими. Число їх в парляменті виносить 50. Не гомоґенна партія, отже й не дефінітивна, тому і спільної назви не має. Тут засїдає

гр. Альберт Аппонї з своїми 25 вірниками, гр. Андраші з 8-ма осібними своїми людьми, та тут є й клерікальна людова партія, що стоїть під проводом Володара Зічі, отже також графа. Всї три вони властиво хитають ся тільки поміж двома крайностями, партїєю працї та Каролї. Напр. партія Андраші, т. зв. конституційна, хоч стоїть на основі 67-р. (злука з Австрією), але у внутрішнїй полїтицї стоїть в багатьох точках дуже близько до Каролї. До конституційних належать частина незалежної аристократії і частина консервативного, ублагородненого малого шляхоцтва з більшою освітою. Отся партія стоїть в опозиції до Тісової головно з особистих причин, себто з антаґонїзму Андраші, старого шляхтича, супроти Тіси, нового графа. Однакож річевих контрастів поміж ними небагато; противенство їх означаєть ся головно в тім, що Андраші є більше ушлифованим талантом, більшого кругозору нїж Тіса, а в засобах далеко лїпше вибираючий, нїж могутнїй і енерґічний Тіса. Орґаном Каролї є Magyarország (себто Мадярщина) і Virradat (себто світиннє).

Партія Аппонї—то відломок партії незалежности, себто 48-р., засаднично й у всім складї майже ідентична з Каролїєвою, тільки далеко опортунїстичнїйша. В нїй засїдає й Векерле. Програма Аппонїєвих засад є ідеальною; в закордонній полїтицї ідентична вона з здїйсненнєм усїх бажань Поляків. Але й отся партія змагаєть ся на керму дістати ся так само, як і Андрашієва та й людова (яка зрештою не займаєть ся закордонною полїтикою), тому-ж радо співдїлає в тім, щоб прийняти й собі урядове становище, яке виробить ся потім в польській справі. Андраші є дуже дїяльним войовником думки самостійного Польського Королївства. Після прилюдних висловлювань у всїх партій бажаним є таке розвязаннє питання, яке виробило-б тїсну злуку між Польщею та подвійною монархією; але нїяким чином не допускають до триялїзму, якому всї угорські партії рішуче противлять ся. Рішуче становище займає зрештою в польськім питанню крім Каролї також і партія демократів —

всього на всього 3 чоловік! та партія немадярських народностей — 7 чоловік. Вони домагають ся права самоуправи народів, жадають, щоб Польща дістала Галичину, Познанщину, а забирали голос також і в справі прилучення Холмщини до неї. Про Україну говорило ся дуже мало, та а то неясно в парляменті. Орґаном Андраші є „Magyar Hirlap“, й Аппоні „Budapest“.

Людова партія се зовсім нова ґрупа, бо зложила ся в 1897 році наслідком переведення правительством цивільного шлюбу. Є отже чисто католицько-клерикальною, програма якої зовсім не обєднує простого народу, але тільки католицькі інтереси. Зложила ся вона під проводом аристократів почасти з аристократії, почасти-ж з сільського католицького населення, веденого маґнатами. Сюди горнеть ся й угро-рутенська інтеліґенція — звісно, самі попи, — які з недостачі якої-будь иншої орґанізації через одиноку їх церковну орґанізацію бодай сяк-так висловлюють в рамах сеї партії також і свою політичну думку. Одначе не треба думати, що український народ ідентифікуєть ся з людовою партією, бо заселені Русинами области вибирають зовсім машинально й махінаціями, попросту на приказ властей — самих послів до партії праці (урядників) і до конституційної, між иншим і Жидів, так що отсї области, представлені в парляменті 24-ма послами, між ними 5 Жидів. Головна область людової партії — Словаки. Сама партія розпадаєть ся на дві галузі: консервативну та християнсько-соціялїстичну. Перед ведуть в ній поки-що консерватисти, але особливо під час війни дуже розросла ся аґітація християнських соціялїстів — і то не без причини й саме під час війни, яка дає змогу збагачення і нехристіянським елементам! — так, що після війни розпадеть ся з цілим теперішнім парляментом і людова партія, а в гору пійде на великих скелях християнський соціялїзм. До сеї пори партія лучила ся з Векерлейською, але тривкість сеї дружности дуже непевна. Орґаном партії є „Alkotmány“ (конституція), якого читають всї угорські попи.

Демократична партія має всього 3-х членів у парляменті, а в краю складаєть ся з одної частини новійшої, тепер підростаючої торговельної кляси по містах, переважно Жидів. На чолї не досить численної партії стоїть Важонї, дуже поступовий Жид, особистий талант якого надає вагу самій партії, яка зрештою не показала ся здатною до розвитку. Важонї був автором законопроєкту виборчого права, яке обіймало-би інтереси й всїх немадярських народностей, але сього Тіса й історичне шляхецтво не допустили. Партійним орґаном є Vilag (Світ).

Партія малих землевласників є також слабо заступлена в парляменті, хоч вона складаєть ся з самих Мадярів-кметїв (Großbauern), але не має нї здалека такої сили й значности, як такаж сама партія в Австрії.

Позапарляментарні партії. Є отсих декілька а то 1) соціял-демократична, якій поширеннє границь визначує обмежене число промисловного елементу та малий розвиток ремісництва; 2) радикальна партія, яка складаєть ся з міської інтеліґенції, понайбільше свобідних мулярів, також з міцною жидівською закраскою. Орґаном першої є Népszava (Слово люду), яке видаєть ся в двох мовах, яко Volksstimme та Foaia Poporului.

Щодо питання немадярських народностей, то поведїнка майже всїх партій під сим оглядом відмовна, не так в теорії, як на практиці. Одинока хиба партія радикалів братаєть ся з полїтикою не-мадярів, а в сїй точцї на цїлу мадярську пресу є лише два орґани, які уміщують статї, що обороняють інтереси народностей: Világ та Pesti Naplo. Поміж парляментарними партіями нема нїодної такої, яка-б напр. поставленнє немадярських шкіл одобрювала, або навіть їх домагала ся. Лїберальні живі традиції під сим оглядом має тільки фракція Каролї, який висловлював ся в сїм питаннї недвозначно й більшократно.

Споміж позапарляментарних партій, щодо не-Мадярів, партія соціял-демократів вдоволяла ся завсїда висловлюваннєм свого лїберального становища без того, щоб в дїйсности

хоч-би дещо зробити проти шовінїзму. Партія радикалів, провідником якої є Ясі Оскар, є одинока з їх, яка надає сьому питанню відповідну вагу та важність. В своїх орґанах, дневнику Világ і місячнику Huszadik Szazad (Двадцятий Вік) обговорює постійно й серіозно всї питання, яких не допускаєть ся в инших мадярських орґанах. Оскар Ясі відомий з своєї народницької програми, в якій, як мінїмум домагань немадярських народностей означає ось які точки: адмінїстрація на областних мовах, судівництво й школа у власній мові.

Польське питаннє. Партії в отсїм питанню, взагалї беручи, точно виробленої програми не мають. Беручи в цїлости, незалежність Польщі є ідеєю дуже симпатичною на Угорщинї і в мілїонових масах. Та співаючи „Jeszcze Polska nie zginęła“ в мадярськім перекладї (кожда дитина її знає, а то не від сьогодня!) не мають Мадяри нїякісїньких відомостей про польські полїтичні справи, а люблять Поляків, бо вони є мучениками царського кнута,—як і в очах полїтиків, зрештою також непознайомлених з відносинами не то України, але навіть сусїдньої їм Галичини. Відомости Мадярів про польсько-українські відносини цїлком такі, які мала публична опінїя напр. лїберальних Анґлїйцїв або Американцїв, які щойно під час війни дізнали ся з етноґрафічної карти Угорщини, що в сїм королївстві є також і національна справа. До сутї річей належить, що в краю, уложенім на шляхетських традиціях Мадярів, змагання Українцїв в історичних партіях находять невеликі симпатії.

Питаннє виборчого права на Угорщинї майже покриваєть ся з національним питаннєм. Се є поясненнєм того явища, що такого виборчого права, яке значило-б потисненнє Мадярщини в зад, не підперала-б нїодна партія. Справжнїми прихильниками виборчого права є тільки граф Каролї з кількома одиницями, демократ Важонї та позапарляментарні партії. Не є правдоподібним, щоб парлямент нинїшнього складу дав би якісь уступки з своєї волї, без зовнїшнього примусу, розширити полїтичні права.

Щодо жидівського питання, — положенє Жидів від рецепційного закону 1867 р. таке, що інтеліґентна їх верства є в почуттях і в мові скрізь мадярська, навпаки-ж, кафтанна їх частина — а ся є в більшости — зістала ся й надалї польсько-нїмецьким елементом і в новім окруженню, переважно з тої причини, що оселила ся вона в немадярських околицях. Але полїтичне почуттє й отсих Жидів мадярське, звісно, ізза ґешефтових інтересів. Щодо змадяризованої, живучої в серединї краю частини Жидів—вони стали настільки впливовим елементом, що як вже згадано, мають майже 25% земельної власности, головно завдяки вдачі шляхетних Мадярів процендрити своє майно піятиками, картами, турфом, які властиво й тепер проводять своє середновічне давнє життє часів панщини, через котре висуваєть ся їм ґрунт зпід ніг все дальше, доки останнїй не опинить ся в руках Жидів і великих банків. Позбута таким чином свого маєтку мадярська шляхта горнеть ся або на полїтичний терен, або — ще більше — на малоплатні посади вармеждської адмінїстрації, яка потім винагороджує їх ріжними кривими дорогами. Тому і так скаржать ся загально на корупцію адмінїстрації в Угорщинї, і звідси походить те дивне явище, що незначна меншість мадярського елементу в словацьких і румунських околицях переважає полїтичну силу немадярського населення: бо урядниками по комітатах є скрізь отсї безземельні шляхтичі, які не годні инакше вижити, як лише тут на окраїнах, яко сторожі державних ідей. В отсїм становищі стояння на сторожі дуже пособляють їм Жиди, які поволї забрали першенство на кождій прояві прилюдного життя. Жидівських послів є в парляментї багато, торговля й фінанси находять ся скрізь в жидівських руках; посади унїверситетських катедр, ба й мінїстеріяльне крісло їм доступні; цїла преса є чисто жидівська, в лїтературі, театрі, музицї надають всюди тон Жиди. Їх число, маєткова та полїтична їх важність серед таких обставин дуже піднесла ся, й не диво, що господарське життє краю цїлковно, а духове життє майже цїлком находить ся в їх руках. Отже, само собою розумієть ся, що істо-

ричні кляси й партії, — не зважаючи на всяке почуттє обридження, — старали ся здобути для себе отсю впливову верству. Прилюдно виступає проти них тільки людова партія, хоч деяку міру ненависти — показує се й приповідка Міксата — плекає в душі проти Жидів кождий Мадяр. Але вони поводять ся всюди розумно, отжеж і на Угорщині: одна частина кадить і підхлїбляє ся історичним клясам, друга-ж простирає братерську руку і простому народови і пролетаріятови, і немадярським народностям. Сим осягають своє і всюди вони ведуть перед!

В руках кождого Українця повинно найти ся дешеве виданнє Союза визволення України:

Володимир Дорошенко

УКРАЇНСТВО В РОСІЇ.

Новійші часи. З численними портретами, між иншим діячів, що відіграють найживійшу ролю в теперішнім українськім русі.

Стор. 116. —— Ціна К 2.40.

По представленню початків українського відродження, сорокових років з славним Кирило-Методіївським Брацтвом, 50, 60, 70 і 80 рр. з діяльністю Драгоманова автор можливо повно оповідає про оживленнє українського руху перед першою революцією, здобутки першої революції й реакцію, дотягаючи своє оповіданнє до воєнного часу включно.

Найдешевша українська книжка!

Др. Льонґін Цегельський:

Русь-Україна а Московщина-Росія.

Друге, перероблене виданнє.

Книжка обіймає 128 стор. друку й має карту України, а коштує лише К 1.60.

Кожен Українець мусить зазнайомити ся з минувшиною свого народу, мусить пізнати, за що славні наші діди проливали свою кров, чим був колись — не дуже ще давно— наш Рідний Край, наша Україна.

Коли якийсь гурток замовить зразу 10 або більше примірників, то за пересилку не буде нічого рахувати ся.

Найкраще присилати гроші **наперед**, бо посліплатою пересилка дорозша.

Bund zur Befreiung der Ukraina.

Wien, VIII., Josefstädterstraße 79.

Накладом „Союза визволення України“ вийшла велика книга д-ра **Степана Рудницького**, проф. університету у Львові, п. з.

UKRAINA, LAND UND VOLK

(Україна, край і нарід).

Се перший більший твір в німецькій мові, що займаєть ся Україною, значить цілим полуднем східної Европи, та гарно виповнює прогалину, яка була досї в науцї ґеоґрафії. Книжка повинна найти ся в руках кождого інтеліґентного Українця.

Її зміст такий: Україна як ґеоґрафічна одиниця. I кн. Фізична ґеоґрафія. Положеннє й великість. Чорне море й його побережа. Загальний огляд будови поверхнї України. Українські верховини. Українські височини. Українські низи. Ріки й річки України. Український клімат. Ростинний і звіринний світ України. II кн. Антропоґеоґрафія. Етноґрафічні границї України. Число й розміщеннє Українцїв по їх землї. Український народ яко антропоґеоґрафічна одиниця. Загальні замітки. Антропольоґічні прикмети Українцїв. Українська мова. Історично-полїтичні традиції та змагання Українцїв. Українська культура. Взаємини між землею й народом України. Економічно-ґеоґрафічний огляд України. Ловецтво й рибальство. Лїсове господарство. Хлїборобство. Садівництво й городництво. Скотарство. Мінеральні багацтва. Промисл. Торговля й комунїкація. Области та селитьби України. Спис важнїйшої лїтератури та докладний показчик імен і річей.

До книжки додано 6 карт: поглядову фізичну карту України 1:5000000, ґеольоґічну, тектонїчно-морфольоґічну, клїматичну, ростинно-ґеоґрафічну й етноґрафічну карту східної Европи 1:10000000.

Замикають книжку 40 образків, що представляють краєвиди й народнї типи України.

Виданнє дуже гарне та старанне. Карти й образки виконані дуже добре. Цїна в порівнанню до величезних коштів накладу невисока: 10 кор. за брошурований примірник, а 12 К за примірник у гарній синїй оправі з золотими витисками.

Купуйте дешеві й загально-доступні видання Союза визволення України:

		к. с.
1.	**В. Антонович.** Хмельниччина в повісти Г. Сєнкевича . . .	—·80
2.	**М. Богданович.** Білоруське відродженнє	—·80
3.	**Іп. Бочковський.** Фінляндія та фінляндське питаннє . . .	2·40
4.	**Вяч. Будзиновський.** Як Москва нищила Україну	1·20
5.	**М. Возняк.** Наша рідна мова. З 18 портретами	—·40
6.	**Памяти Івана Франка.** Опис життя, діяльности й похорону. Зладив М. Возняк. З 12 малюнками	2·—
7.	**Вол. Гнатюк.** Національне відродженнє австро-угорських Українців (1772—1880 рр.)	1·60
8.	**Вол. Гнатюк.** Українська народня словесність.	2·—
9.	**Prof. M. Hruschewskyj.** Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку) . .	1·—
10.	**М. Грушевський.** Якої автономії і федерації хоче Україна	—·80
11.	**В. Дорошенко.** У відповідь напасникам.	1·—
12.	**Вол. Дорошенко.** Українство в Росії. Найновійші часи. З численними портретами	2·40
13.	**М. Зерінґ.** Про земельну справу на Україні	—·50
14.	**М. Капельгородський.** Мої пісні	2·—
15.	**О. Кириленко.** Українці в Америці	1·—
16.	**G. Cleinow.** Das Problem der Ukraine	1·—
17.	**В. Короленко.** Як упала царська влада в Росії	1·20
18.	**О. Кобець.** В Тарасову ніч. З образками	1·—
19.	**О. Кобець.** З великих днів. З образками	1·—
20.	**М. Кордуба.** Північно-західна Україна	4·—
21.	**М. Кордуба.** Територія і населеннє України	4·—
22.	**Др. І. Крипякевич.** Українське військо. З малюнками . . .	—·80
23.	**Dr. E. Lewyckyj.** Galizien	1·20
24.	**Др. Е. Левицький.** Листи з Німеччини	1·60
25.	**Др. М. Лозинський.** Галичина в життю України	1·20
26.	**М. Лозинський.** Іван Франко. З портретом Ів. Франка . . .	2·—
27.	**Др. М. Лозинський.** Михайло Павлик	—·80
28.	**Др. Осип Назарук.** Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками	7·—
29.	**Памяткова книжка** Союза визволенняУкраїни з 103 іл.	5·—
30.	**Др. Іван Пулюй.** Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung	1·60
31.	**St. Rudnyćkyj.** Ukraina. Land und Volk. Бр. 20·— в полотні	24·—
32.	**О. Скоропис-Іолтуховський.** Значіннє самостійної України	—·40
33.	**Проф. С. Томашівський.** Церковний бік української справи	—·60
34.	**M. Trotzkyj.** Die ukrainische national-politische Bewegung	1·—
35.	**М. Троцький.** Литовці	—·80
36.	**М. Троцький.** Як прийшло в Росії до революції	1·20
37.	**V. Choma-Dovski.** Ukrajina i Ukrajinci (по хорватськи) .	2·—
38.	**Др. Л. Цегельський.** Русь-Україна і Московщина-Росія . . .	1·60
39.	**Др. Андрій Чайковський.** Петро Конашевич Сагайдачний . .	—·30
40.	**Чужинці про українську справу**	—·80
41.	**Т. Шевченко.** Кобзарь. 2-ий випуск	2·—
42.	**Проф. І. Шишманов.** Роля України в болгарськім відродженню	—·40

Набувати можна отсі всі книжки в Адміністрації видань Союза визволення України. **Wien, VIII., Josefstädterstr. 79, II, St., T. 6.**

Ціна 1 кор.